

Вольнова Л. М. Вплив групи однолітків на виникнення девіантної поведінки у підлітковому середовищі / Л. М. Вольнова // Социально-педагогические проблемы детей и молодежи : [сб. науч. трудов]. – Вып. 4. Часть 1. – Ростов-на-Дону, 2008. – С. 66-71. (0,42 д.а.)

Вольнова (Линник) Л. М.

(м. Київ)

УДК 376.58

In the article the features of inclination of teenagers to grouping are considered. By an author the description of juvenile groups is given, reasons open up inclusion of teenagers in such groups, the phenomenon of conformism in juvenile groups is presented. Intercommunication of pressure of group with the origin of rejections in the conduct of teenagers is reflected.

В статье рассматриваются особенности склонности подростков к группированию. Автором подается описание подростковых групп, раскрываются причины включения подростков в такие группы, представлен феномен конформизма в подростковых группах. Отражено взаимосвязь давления группы с происхождением отклонений в поведении подростков.

В статті розглядаються особливості схильності підлітків до групування. Автором подається опис підліткових груп, розкриваються причини включення підлітків в такі групи, представлений феномен конформізму в підліткових групах. Висвітлено взаємозв'язок тиску групи з походженням відхилень в поведінці підлітків.

ВПЛИВ ГРУПИ ОДНОЛІТКІВ НА ВИНИКНЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Про те, що людина поступлива по відношенню до думки більшості, часто схильна до того, що погоджується, не виражає супротиву груповому тиску, було відомо задовго до будь-яких психологічних досліджень. «Це дуже легко — приєднуватися до більшості», — говорив ще Сенека. Однак у післявоєнний період розвитку соціальної психології почалося цілеспрямоване вивчення механізмів групового впливу на особу. Так з'явився на світ науково доведений феномен конформізму.

Як було встановлено, схильність до конформних реакцій змінюється з віком. Наприклад, діти в цілому більш конформні, ніж дорослі. Найбільш

залежні від думки групи підлітки. Підліток, спираючись на специфічні індивідуальні вікові особливості, схильний спочатку дистантуватися від дорослих і усвідомлено вибирати референтну групу. Тоді цілісне прийняття групових поглядів, яке поєднується з придушенням власних сумнівів в правильності, нормативності своєї поведінки, часто сприяє становленню групової поведінки, що відхиляється від норм.

В своїй роботі шкільний психолог стикається з проблемами, які пов'язані з такою неконструктивною поведінкою підлітків. В спробах протистояти соціальним стереотипам підлітки і молоді люди — «покоління нонконформістів» — виробляють альтернативні норми поведінки. Парадокс полягає в тому, що ці норми часто ще більш жорсткі, ніж ті, що відкидаються, оскільки принцип «будь як ми» дотримується в молодіжних групах неухильно.

Зазначимо, що вікові особливості тінейджерів, які зумовлюють прояв ними конформізму, описано в працях Е. Еріксона, І. С. Кона, Х. Ремшмідта, Д. І. Фельдштейна. Власне конформна поведінка розглядалася такими психологами, як: Е. Берн, М. Джеймс і Д. Джонгвард, А. Б. Добровіч, Е. Л. Доценко, В. Каппоні, У. Новак і В. Сатир, Е. Фромм, Е. Шостром та ін. Однак, як правило, більшу увагу дослідники надавали питанням класифікації і визначення, а також варіантам пояснення цього феномена, ніж методичним аспектам навчання опору маніпулюванню та необхідності прояву конформності. Крім того, хоча й при дослідженнях проявів конформної поведінки вказувалося на вплив різних чинників, це питання стосовно підліткового віку не є достатньо розкритим. Виходячи з актуальності означених вище питань свою увагу ми зосередили на *проблемі* вивчення впливу групи у підлітковому середовищі на виникнення девіантної поведінки.

В ході дослідження передбачалося розв'язання таких *завдань*: виявлення особливостей формування підліткових груп та з'ясування впливу схильності до конформізму на поведінку в підлітковому віці.

Як показує практика, в останні десятиріччя групи однолітків стали одним з вирішальних мікрофакторів соціалізації підростаючого покоління. Одноліток ближчий, зрозуміліший, доступніший, ніж дорослий; на нього легше орієнтуватися; з ним легше себе порівнювати, легше усвідомлювати та оцінювати власні недоліки та успіхи.

«Аффілативна потреба в належності певній групі найбільш яскраво проявляється в підлітковому віці. Вона, – за словами І.С. Кона, перетворюється у багатьох у непереборне стадне почуття: вони не можуть не тільки дня, але й години побути поза своєю, а якщо немає своєї – будь-якої компанії»[10, 346]. Такий розвиток процесу спілкування підлітків вирішує багато завдань їх соціальної адаптації: засвоєння підлітками гендерних ролей та відповідної їм поведінки, прийняття соціальних норм та цінностей і т.д.

Оскільки центральним віковим новоутворенням підлітків є почуття дорослості, а провідною діяльністю стає емоційне спілкування, тому соціальна ситуація розвитку характеризується максимальною орієнтацією на однолітків. Як вказує Л. А. Першина [9], співтовариство однолітків виконує для підлітка виховну функцію, що полягає у впливі безкомпромісної думки товаришів на його самооцінку та ставлення до себе. Друга функція полягає в тому, що співтовариство однолітків є для підлітка каналом отримання специфічної інформації. Підліток не завжди готовий обговорювати з дорослими інтимні питання. Його може стримувати збентеженість чи невпевненість в розумінні та адекватній реакції дорослого, а от ровесник такий же як і він, і заслуговує довіри. І третя функція – в співтоваристві однолітків реалізується емоційна єдність, зумовлена спільністю інтересів, стосунків, емоційного реагування на ситуації. Ці функції роблять спілкування з однолітками привабливим і значимим.

Прагнення молодих людей до об'єднання в групи в підлітковому віці настільки велике і типове, що дослідниками означеного питання розглядається в якості характерної для цього віку реакції, яка отримала назву реакції

групування. Спочатку підліткові групи складаються з представників однієї статі, згодом виникає тенденція до об'єднання подібних груп в більш великі компанії, члени яких щось роблять спільно. З часом групи стають змішаними. Ще пізніше відбувається розділення на пари, так що компанія складається тільки із зв'язаних між собою пар. Багато дослідників говорять про субкультуру дитячого суспільства, носіями якої і є референтні групи.

Типова риса підліткової групи – надзвичайно висока конформність. В. С. Мухіна [7] наголошує, що група створює почуття «Ми», яке підтримує підлітка і підкріплює його внутрішні позиції. Дуже часто підлітки для посилення цього „Ми” вдаються до автономної групової мови, до автономних невербальних знаків. До думки групи і її лідера підлітки відносяться некритично. Один залежить від усіх, прагне до однолітків і часто готовий виконати те, на що його штовхає група. Цінності і думки референтної групи підліток схильний визнавати своїми власними. В його свідомості вони створюють опозицію дорослому суспільству [2].

Більшість підлітків проходить стадію конформізму, схильності до впливу однолітків. Це явище обумовлене характерними рисами пубертатного періоду: залежністю від оточення, страхом виявитися зовні співтовариства однолітків, бути не прийнятим ними, підлеглістю групі. Цьому сприяє також відсутність певних комунікативних умінь: відмовити, приймати критику і критикувати, адекватно реагувати як на похвалу, комплімент, так і на негативний вислів на свою адресу, усвідомлення відповідальності за свою поведінку тощо [6;10].

Психологічні дослідження [7, 345-436] показують, що для підлітків найважливішими стають дві групи якостей особи – ті, які виражають їх дорослість, самостійність, і ті, які характеризують їх як справжнього товариша. Саме принцип товариства стає важливим критерієм оцінки себе і інших. Більшість дорослих, якщо серйозно задумаються, пригадають себе в підлітковому віці, то погодяться, що товариство, дружба були для них тоді дуже важливі. Але тільки виявлялися вони по-іншому. Для кожного покоління

форми вираження цього принципу, його зовнішні прояви інші і саме вони часто драгують, виводять з себе дорослих.

«Так не роблять», «Мене зневажатимуть», «Ми, підлітки, вважаємо, що...» – в основі всього цього принцип товариства, який для школяра є тепер головним принципом, головним критерієм моральної поведінки. Такий основний критерій, який свідомо виділяється, якому свідомо надається перевага, виникає тут вперше (хоча підліток знаходить для нього інші слова, інші визначення). І звідси пояснення, яке часто виникає: «Так всі роблять», яке зовсім не є спробою «сховатися за спинами інших» (як це часто розуміють дорослі), а саме вказівка на рівність, спільність норм для всіх.

Ряд авторів [7; 8; 10] також відзначають, що бажання злитися з групою, буває зумовлене потребою підлітків у безпеці, особливо при зниженні самооцінки в підлітковому віці. Психологи розглядають це як механізм психологічного захисту і називають соціальною мімікрією [4].

Таке бажання підлаштуватися буває іноді настільки сильним, що тінейджери відчують себе ніяково, якщо хоч чим-небудь відрізняються від інших. Якщо у дівчинки дивна хода, або вона шепелявить, то над нею можуть сміятися щодня. Будь-яке відхилення, будь-які зміни в тому, що група вважає правильним і модним, розцінюються як порушення етикету. Однолітки показують пальцем на «кривдника» і неухважно відносяться до нього, примушуючи його відчувати себе вкрай приниженим.

Підлітки бояться, що хтось сміятиметься над ними, або що вчинять помилку у всіх на очах. Навіть така дрібниця, як налити собі чашку чаю, може стати для них проблемою, якщо їм здається, що інші цього не хочуть. Це примушує їх обмежувати свою поведінку до таких дій, при яких вони відчують себе абсолютно упевнено і є недосяжними для насмішок. Підлітки часто поступають так, щоб дати іншим якомога менше причин посміятися над ними.

Нормативність у підліткових групах формується стихійно, контроль за нею здійснюється в максимальних формах. «Якщо підліток підвів, зрадив, кинув, його можуть побити, оголосити бойкот і залишити наодинці, понизити його статус, виключити зі структури комунікативних зв'язків та ін.» [7, 367].

Суспільство чинить величезний тиск на всіх нас, примушуючи пристосовуватися до групових стандартів, але його тиск на тінейджера особливо сильний. З одного боку підліток поставлений у досить складні умови у стосунках з батьками, оскільки він займається формуванням власної індивідуальності, і з іншого – у зв'язку зі своїм новим положенням дорослого – він намагається налагодити нові зв'язки з батьками. Маргинальність статусу підлітка характеризується перш за все такою невизначеністю – одним з найважчих переживань людини [10, 375]. Тому, на думку Б. Ф. Райського, надання переваги впливу однолітків часто є реакцією-відповіддю, вираженням протесту проти батьківської зневаги [11, 64]. Ця зміна значення людей в життєвому світі підлітка, як і будь який процес набуття нового бачення світу, проходить досить болюче. І чим більше підліток незадоволений взаємостосунками з дорослими тим потрібніші йому товариші, тим сильніший їх вплив на нього.

Так, у відповідності з позицією А.А. Реана [10], коли самооцінка підлітка не знаходить опори в соціумі і потреба в (само)повазі залишається нереалізованою, розвивається різке відчуття дискомфорту, яке особистість не може переносити довго. Самотність підлітком переживається дуже тяжко [1]. А дискомфорт у стосунках штовхають його на пошук товаришів і друзів за межами звичного мікро соціуму, зазвичай школи. І одним з найпоширеніших шляхів вирішення цієї конфліктної ситуації є перехід підлітка в групу, де його самооцінка знаходить адекватну оцінку. Однак досить часто такими групами виявляються групи з контрнормативною спрямованістю.

Саме тому підлітковий та юнацький вік розглядається як один з найнебезпечніших для формування девіантного розвитку особистості, саме

тому підлітки продовжують становити найбільш кримінально-активну частину населення країни [10]. Саме тому вивчення проблеми конформізму таке важливе в період дорослішання, коли тиск з боку однолітків може бути небезпечним, може спричинити неприємності в майбутньому.

Польський дослідник В. Протинський [11] виявив, що підлітки з проблемною поведінкою при оцінці загальної ідентичності отримують набагато нижчі результати, ніж ті, в кого таких проблем немає. Деякі підлітки вибирають такі форми поведінки, які допомагають знизити відчуття тривоги, зумовлене невизначеною чи незавершеною ідентичністю. Підліток може замінити істинне самовизначення тимчасовою ідентичністю, ставши членом багатьох клубів та організацій, всезагальним посміховиськом, клоуном чи забіякою. Деякі намагаються тимчасово підсилити свою ідентичність, здійснюючи акти вандалізму, беручи участь у спортивних змаганнях чи популярних конкурсах.

З іншого боку, оскільки підлітки не володіють достатньо стійкою Я-концепцією, то захисні механізми і вміння чинити опір маніпуляціям у підлітків ще не достатньо сформовані. Самооцінка підлітків суперечлива, недостатньо цілісна, тому в їх поведінці й виникає багато суперечливих вчинків [9]. Це робить підлітка безпорадним в ситуаціях маніпулювання [3].

Маніпулювання може здійснюватися і в груповому варіанті. В цьому випадку, як правило, використовується термін «груповий тиск». Наприклад, коли група підлітків вмовляє закурити свого однолітка: «Ну ти що, слабак? Дівчинка?» «Ти мамчин синок!». Це достатньо агресивний варіант тиску. Часто в таких ситуаціях використовуються і прохання: «Ну що ти ламаєшся?», «Бачиш, всі тебе вмовляють», «Ми ж завжди все робили разом!», «Ми без тебе не можемо, не хочемо!» і т.д.

Підліток не знає, що сказати. Він відчуває себе дуже безглуздо. «Може, варто спробувати разок, щоб взнати, що це таке. Може, від одного разу шкоди не буде», – думає підліток. Він здається – яке полегшення знову відчути себе одним з них! [5]

Так, це відбувається всякий раз, коли підлітку не вистачає мужності зробити щось таке, що відрізняло б його від своїх друзів. Він усвідомлює, що наступного разу, коли йому пропонуватимуть наркотики, погодитися буде легшим, тому що це вже зроблено одного разу. Потім це увійде до звички, і незабаром можна міцно втягнутися, – і все через прагнення бути як всі. Саме з цієї причини підлітки по всій країні приймають наркотики щодня.

В ситуаціях з груповим тиском також можуть мати місце і саоманіпуляції: «Вже пізно відмовлятися від випивки, тому що витрачені гроші; тому що треба було б відразу сказати...» і т.д.

Перенесення вибору в майбутнє може виглядати так: «Відмовитися в цій ситуації для мене було не так важливо, ось іншим разом, в більш серйозній, я обов'язково зроблю так, як необхідно мені». Такий варіант є ще і бальзамом, що дозволяє пом'якшити удар по самооцінці.

Одним із різновидів групового тиску є наслідування оточуючим, психічне зараження («стадне відчуття»). Людина «заражається» емоціями натовпу, що проявляється у своєрідному наслідуванні дорослого – «веселого і легкого» – життя: відвідування нічних клубів, випивка [9, 162].

Можливий і інший варіант – негативізм – позиція, коли група чинить тиск на індивіда, а він у всьому чинить опір цьому тиску, демонструючи на перший погляд украй незалежну позицію, заперечуючи всі стандарти і норми групи. Однак такий негативізм, насправді, це не протиставлення конформності, не справжня незалежність. Швидше, це «конформність навпаки», тому що якщо індивід ставить за свою мету протистояти групі у всьому, то він все одно залежний від групи, отже, ця позиція не протилежна конформності. Враховуючи це, бажано якомога рідше ставити підлітка в ситуацію групового тиску з боку дорослих або класу, якщо вони не є для нього джерелом норм і цінностей [12].

Таким чином, на стадії формування підлітка як особистості відбувається порівняльний аналіз – чи «Правильно я роблю? Чи такий я, як всі?». Тільки

дорослішаючи і розуміючи всю красу несхожості на інших, яка відрізняє нас один від одного, підліток може переступити межу, на якій знаходиться, межу, яка і називається «як всі». Для підлітка в цей час дуже важливо, щоб те, що він робить, його вчинки і рішення не вибивалися із загально визнаних канонів правильності. Критерії правильності, природно, треба розуміти відносно, бо вони формуються середовищем, в якому росте дитина, а точніше, в середовищі таких же як він. Дані критерії достатньо вагомі при прийнятті підлітком рішень. Початок прийняття рішення може починатися питанням: «А як це зроблять ті хлопці?». Потім питання вже не виникає, йому на зміну приходять переконання: «Це робиться саме так». З часом, людина звикає чітко фіксувати зміни середовища таким чином, що з його зміною практично миттєво змінюється форма і мета, що переслідується при прийнятті рішення. Важливо враховувати, що думка дитини і її вибір, є не тільки продукт її власного досвіду й аналізу, але також і переважаюча думка її середовища життєдіяльності. А тому виходячи з цього необхідно навчити підлітків відстоювати свої інтереси в критичних ситуаціях, змінити ставлення до ситуацій групового тиску, Це зробить підлітка більш стійким до ранньої алкоголізації, наркоманії і статевих зв'язків, більш незалежних і, як правило, більш шанованим в середовищі однолітків.

Література

1. *Волков Б.С.* Психология подростка. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 160 с.
2. *Детская психология: методические указания* / Автор-составитель Р. П. Ефимкина – Новосибирск: Научно-учебный центр психологии НГУ, 1995.
3. *Доценко Е. Л.* Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. М., 1997.
4. *Каменская В. Г., Зверева С. В.* Возрастные и гендерные особенности системы психологической защиты: на примере подростково-юношеской выборки // Психологический журнал. – 2005. – Т.26. – №4. – С.77-88.

5. *Корман А.* Подростковый конформизм: эффект стаи // <http://www.ua.ua.info/content/articles/2608.html>.
6. *Левченко А.* Психологічні особливості підліткового віку // Психолог. – 2003. – лист. №43. – С. 9-16.
7. *Мухина В. С.* Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. – 7-е изд., стереотип. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – 456 с.
8. *Пенькова В. Н.* Отношение подростка к «своим» и «чужим»: осознаваемый и неосознаваемый уровень // Журнал прикладной психологии. – 2003. – №6. – С.48-59.
9. *Першина Л. А.* Возрастная психология: Учеб. пособ. для вузов. – М.: Академ. проект, 2004. – 256 с.
10. *Психология человека от рождения до смерти.* – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с. – (Серия «Психологическая энциклопедия»).
11. *Райский Б. Ф.* Условия и причины возникновения отклонений в поведении детей и подростков. Учеб. пособ. к спецкурсу. – Волгоград: ВГПИ им. А. С. Серафимовича, 1986. – 88 с.
12. *Финько И., Кравцова С.* Как сказать «нет» и не потерять друзей: манипулирование глазами школьного психолога // <http://www.narcom.ru/parents/parents/14.html>.